

Een veelzijdige schout

Rond 1650 fungeerde de Utrechter Paulus Ruysch als schout (burgemeester) van De Bilt. Hij was een veelzijdig man, die in de boeken niet alleen voorkomt als schout, maar ook als wijnkoper, landmeter en lenzenlijper. Tevens stond hij aan de wieg van de Biltse Dorpskerk.

Tot de reformatie konden Biltse kerkgangers terecht in de kerken van de abdij van Oostbroek en het Vrouwenklooster. Daarna werd het katholieke geloof verboden. De kloostergebouwen werden door de Staten van Utrecht in beslag genomen en in 1580 respectievelijk 1585 verwoest. Daarmee zat het dorp zonder kerk; een kaart uit 1641 (figuur 1) toont dan ook geen Biltse kerk. Andere plattelandsgemeenten beschikten vaak wel over een eigen kerk, ook als het aantal toehoorders of lidmaten kleiner was dan in De Bilt.

Van een schout (burgemeester) mag je verwachten dat hij initiatieven om aan een dergelijke tenachterstelling een einde te maken, zo veel mogelijk zal steunen. In 1850 gaf dr. Johannes Hoornbeek, hoogleraar godgeleerdheid te Utrecht, een aanzet tot de bouw van een Biltse dorpskerk¹. Paulus Ruys, die op dat moment schout van De Bilt was, legde met succes zijn gewicht in de schaal. Gezamenlijk slaagden ze er namelijk in de Staten van Utrecht zo ver te krijgen dat ze met de plannen instemden. De provincie kwam over de brug met een subsidie van 12.000 gulden. Het bedrag bleek zelfs voldoende om ook een schoolgebouw, een predikantswoning en een kosterwoning te realiseren. Twee jaar later was de kerk klaar en kon hij, mede tot genoegen van de schout, in gebruik genomen worden (figuur 2). Voortaan zou de Biltse kerk ook op de kaart terug te vinden zijn (figuur 3).

Ruysch, de Utrechter

Paulus of Pauwels Ruysch of Ruijsch woonde in Utrecht en was getrouwd met Margareta de Montevaldona. Reeds in 1639 behoorde hij tot de top van de Utrechtse samenleving. Dat blijkt onder andere uit een verslag van een driedaagse buurtmaaltijd waaraan hij en 48 andere Utrechters deelnamen. Er werd een overvloed aan eten en drinken geserveerd en geconsumeerd, wat in die tijd nog kon voor krap zes gulden per persoon². Ruysch deed onder andere van zich spreken op de lokale huizenmarkt. In 1643, toen hij al fungeerde als schout van De Bilt, bezat hij een huis op de hoek van de Korte Janstraat en het Oudkerkhof. De straat was slechts een nauwe doorgang; de Vroedschap (gemeentebestuur) van Utrecht wilde hem graag verbreden. Daartoe kreeg Ruysch 3300 gulden om zijn

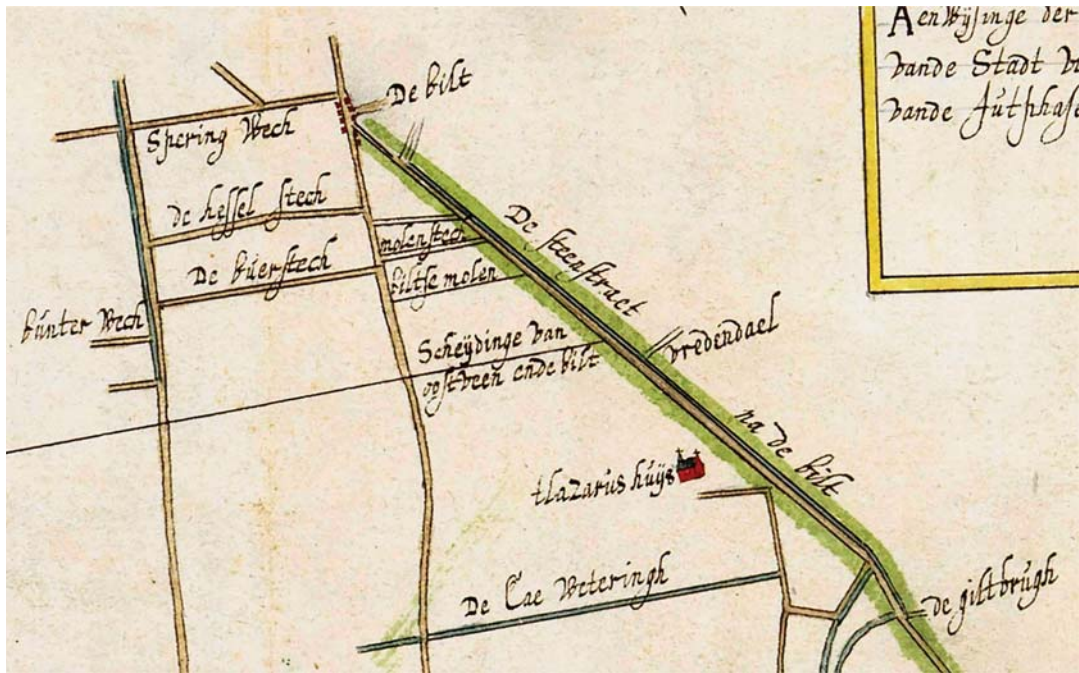

Fig. 1 De Bilt op een kaart uit 1641, met onder andere de Steenstraat naar de Bilt (Utrechtseweg) en de Biltse molen. Net onder de tekst De bilt is met drie korte lijntjes de richting aangegeven van de Nieuwe vaart naar Zeist, een onderdeel van de Biltse en Zeister grift die op dat moment werd uitgegraven en een jaar later in gebruik genomen zou worden. Uitsnede uit de Kaart van de vaart van Vreeswijk over Jutphaas naar Utrecht (Vaartse Rijn) en verder over Blauwkapel, Groenekan, Pijnenburg en Soestdijk naar het huis Ter Eem. Vervaardiger: Paulus Ruysch (9). Datering: 27 maart 1641. Noord is linksonder. Bron: Het Utrechts Archief, Topografische Atlas 268..

huis af te breken en het, meer ruimte latend voor de straat, opnieuw op te bouwen³. In 1645 kocht Ruysch een huis aan de Vuilesloot (thans Keizerstraat 35), dat hij verbouwde, waarbij het zijn huidige uiterlijk verkreeg⁴. Een jaar later kreeg hij twee percelen in handen van het voormalige Begijnhof. Hij liet er twee woningen neerzetten, die hij afzonderlijk verhuurde. 'Het was te bejammeren, dat deze ondernemende man in te bekrompen omstandigheden leefde, om zijne zucht tot bouwen naar wensch bot te vieren', zo lezen we in een uitgave uit 1845³.

Ruysch, de schout

Over welke – helaas dus voor bouwplannen ontoereikende - bronnen van inkomsten kon Ruysch beschikken? In verscheidene notariële akten⁵ waarin zijn naam voorkomt, wordt als beroep schout van De Bilt vermeld, een functie die hij van 1625-1669 uitoefende. Dat zal geen vetpot geweest zijn, maar het was ook geen liefdewerk oud papier. Ruysch was van 1643 tot en met 1652 tevens schout van Vleuten. Deze combinatiefunctie was moge-

lijk omdat een schout ook buiten zijn gerecht (gemeente) mocht wonen.

Na zijn werkzame leven geeft Ruysch in gevallen waarin dat vereist is, als beroep op gewezen schout of oud schout van De Bilt. Kennelijk had hij achteraf een beter gevoel over zijn binding met De Bilt dan over die met Vleuten. Dat is niet verwonderlijk, want na zijn vertrek als schout van Vleuten was er nog gedoe geweest over de financiële afhandeling van de zaken die onder zijn verantwoordelijkheid vielen. Daar zal hij ongetwijfeld een nare nasmaak aan overgehouden hebben.

Ruys, de landmeter

In de archieven komen we een aantal malen als beroep van Ruys ook nog wijnkoper tegen.

Vermoedelijk was zijn hoofdberoep echter dat van landmeter. In 1835 had hij van de Staten van Utrecht namelijk de bevoegdheid gekregen om als zodanig werkzaam te zijn. Daarbij werd aangetekend dat Ruysch *'eenige jaren geoeffent heeft zoo in de geometrie als astronomie, doende alsulcx daeraff zyne dagelicxe professie'*⁶.

Ruys kreeg een aanstelling als landmeter in dienst van de Staten van Utrecht. Van de kaarten die hij als tekenaar, cartograaf en landmeter heeft vervaardigd zijn er verscheidene bewaard gebleven. Sommige daarvan speelden een rol bij de nooit tot uitvoering gekomen plannen om de stad Utrecht via een nieuw aan te leggen kanaal te verbinden met de Zuiderzee⁷. Deze zogeheten Eemvaart zou geheel over het grondgebied van de provincie Utrecht moeten lopen om zo 'Hollandse' tolheffingen in Muiden te kunnen omzeilen.

Ruysch ontwikkelde daartoe twee mogelijke tracés, bracht zijn voorstellen in kaart en diende ze in 1641 in bij de vroedschap van de stad en bij de Staten van de provincie. Figuur 2 geeft een uitsnede van een van die kaarten met daarop De Bilt en omgeving. De plannen voor een Eemvaart werden in de ja-

Fig. 2 De dorpskerk van De Bilt uit 1652. Prent 190 jaar later vervaardigd door P.J. Lutgers, 1842. Bron: Collectie Het Utrechts Archief, cat.nr. 200412.

Fig. 3 De Bilt op een kaart uit 1662, met onder andere de Steenstraat naar de Bilt, de Biltse molen en nu ook de dorpskerk. Uitsnede uit een kaart die hoorde bij de plannen tot aanleg van een vaart van Utrecht naar de Zuiderzee uit 1661. Vervaardiger: Paulus Ruysch (9). Noord is rechtsboven.
Bron: Het Utrechts Archief, Topografische Atlas 268.

ren zestig weer uit de kast gehaald. Ruysch was opnieuw betrokken bij het onderzoek naar de haalbaarheid en de uitvoering van de plannen, die ook nu weer werden afgeblazen. Een uitsnede uit de door Ruysch vervaardigde kaart van de plannen uit 1662 is afgebeeld als figuur 3.

Ruys, de lenzenlijper

Bij het verkrijgen van de bevoegdheid als landmeter werd al opgemerkt dat Ruysch zich had beziggehouden met astronomie. Daarbij legde hij zich vooral toe op het maken van instrumenten en het slijpen van lenzen.

Zijn naam duikt af en toe op in verhandelingen over de uitvinding van de verrekijker⁸ of de ontwikkeling van de astronomische telescoop⁶. De Zeeuwse natuurwetenschapper Isaac Beeckman maakte in zijn dagboek bij een bezoek aan Utrecht nauwkeurige aantekeningen van hoe Ruysch in 1834 bij het slijpen van lenzen te werk ging. Vermoedelijk was Ruysch ook degene die door de Leidse hoogleraar wiskunde en oosterse talen Jacob Gool aan de Franse natuurwetenschapper René Descartes als lenslijper werd aanbevolen. De gewezen Biltse schout, wijnkoper, landmeter en lenzenlijper Paulus Ruysch kan met recht een veelzijdig man worden genoemd. Hij stierf in Utrecht op 16 oktober 1683.

Fig. 4 Handtekening van Paulus Ruysch.

Voetnoten

1. C. Winnips: Sanderus, predikant in De Bilt en Utrecht, *De Biltse Grift*, december 1998, p9-12 en M. Seijbel: Kerknieuws, *De Waarheidsvriend*, 4 april 2002.
2. L. Bogaers: Geleund over de onderdeur. Doorkijkjes in het Utrechtse buurtleven van de vroege Middeleeuwen tot in de zeventiende eeuw, *BMCN*, 112 (1997) afl. 3, 336-363.
3. N. van der Monde: *Geschied- en Oudheidkundige beschrijving van de pleinen, straten, stegen, waterleidingen, wedden, putten en pompen der stad Utrecht*. Deel 2. Utrecht, 1845.
4. B. van Spanje/Het Utrechts Monumenten Fonds: Keizerstraat 35, een juweeltje in een op het oog doodgewone straat, *Steengoed* 58, november 2015.
5. 1632: Het Nationaal Archief, toegang 3.19.18 inv.nr. 343A. Overige jaren: Het Utrechts Archief, personen. Zoekterm Pauwels Ruys enz.
6. H.J. Zuidervart: *The 'invisible technician' made visible. Telescope making in the seventeenth and early eighteenth century Dutch Republic*. KNAW 2012.
7. D.T. Koen: Utrecht havenstad? Zeventiende- en achttiende-eeuwse plannen tot aanleg van een scheepvaartverbinding met de Zuiderzee. *Jaarboek Oud Utrecht* 1991, pp122-142.
8. C. de Waard Jr.: *De uitvinding der verrekijkers*, 's-Gravenhage 1906, p153.
9. Het Utrechts archief schrijft de kaart van figuur 1 toe aan de in dezelfde tijd als Paulus Ruysch werkzame landmeter J. Ruysch. Archief Eemland schrijft de kaart van figuur 3 toe aan R. Ruysch. De handtekeningen op de beide kaarten (figuur 4) zijn echter gelijk aan de handtekeningen die voorkomen op aan Paulus Ruysch toegeschreven kaarten, onder notariële akten die onder andere zijn beroep schout van De Bilt vermelden, en onder stukken die hij als schout van Vleuten tekende.

Auteur: Kees Floor (1947) werkte als meteoroloog bij het KNMI in De Bilt.
Hij schreef talrijke artikelen voor de Volkskrant, diverse weerbladen en periodieken van historische verenigingen.

**ONLINE MUSEUM
DE BILT**

<https://onlinemuseumdebilt.nl>